Літаратурнае аб'яднанне "AKTAVA"

№ 16
05. 2024

ЛЕГЕНДЫ БАРЫСАЎСКАГА ЗАМКА

Апавяданні

Літаратурнае аб'яднанне
"AKTAVA"

ЛЕГЕНДЫ БАРЫСАЎСКАГА ЗАМКА

Апавяданні

Барысаў 2024

ЗМЕСТ:

Уступ...5

АПАВЯДАННІ

Васіль Лайкоў. СТАРЫ ЗАМАК.......................................6

Марына Помаз. КОНІКІ...7

Марыя Грудзько.
Валерыя Дзянісенка. ДОМ ПАД НУМАРАМ 5..............9

Анастасія Кірашова. ЛЕГЕНДА СТАРОГА ДУБА.........14

Уладзіслава Дарашкевіч. ВЯШЧУНКА............................16

Васіль Лайкоў. СОН ПАЎЛА РАЗУМНАГА....................19

СТАРОНКІ ГУМАРУ

Вераніка Лайкова. ЗЯЛЁНЫЯ ЧАЛАВЕЧКІ..................22

Міхаіл Помаз. ГАЛАСЫ МІНУЎШЧЫНЫ....................25

Арсеній Попель. ВАРТАВЫ-НЕДАРЭКА......................27

ПАСЛЯСЛОЎЕ...30

З ГІСТОРЫІ БАРЫСАЎСКАГА КРАЮ
Павел Шпілеўскі. «ПУТЕШЕСТВИЕ ПО ПОЛЕСЬЮ И БЕЛОРУС-СКОМУ КРАЮ» (урывак з манаграфіі).........................31

АЎТАРЫ НУМАРА..47

УСТУП

О, край мой Барысаўскі, край зялёнавокі! Пад шатамі чыстага неба і шумлівых векавых сосен, над пявучымі водамі Схі і Бярэзіны ўзвышаешся ты старажытнымі храмамі, замкамі, насыпамі і курганамі. Усе гэтыя помнікі расказваюць нам, маладым пакаленням, пра тое, як жыў, любіў і верыў, ствараў, змагаўся і перамагаў наш працавіты, шматпакутны, але адважны і непераможны беларускі народ.

Ад заснавання свайго князем Барысам Усяславічам у 1102 годзе да нашых дзён прайшоў ты слаўную гісторыю. Быў гандлёва-рамесным цэнтрам у складзе Вялікага княства Літоўскага, атрымаў Магдэбургскае права, свабоду ад феадальных павіннасцей і магчымасць самакіравання ў часы праўлення вялікага князя Жыгімонта. Не паў, выстаяў у шматлікіх бітвах, знаходзячыся ў складзе Рэчы Паспалітай, а затым - Расійскай імперыі. Праславіўся як месца перамогі над войскам Напалеона і партызанскі край у часы фашысцкай акупацыі, а пасля - як моцны прамысловы горад…

Дзіды стагоддзяў уразаюцца ў сцены непрыступных крэпасцяў, пакідаючы на іх меткі падзей. Старажытны камень захоўвае памяць аб мільёнах лёсаў. Помнікі гісторыі дораць нам веды аб тым, што было. А там, дзе абрываюцца ніткі падзей, і ўзнікаюць пытанні без адказаў… там нараджаюцца легенды…

Гэты альманах прысвечаны Барысаўскаму замку, збудаванаму ў перыяд 12-14 стагоддзяў на левым беразе ракі Бярэзіны. Цяпер ён уяўляе сабой руіны. Пра яго існуюць некаторыя гістарычныя звесткі, але больш – белых плямаў.

АПАВЯДАННІ

ВАСІЛЬ ЛАЙКОЎ

СТАРЫ ЗАМАК

Я стаю на высокім узгорку, абапіраючыся ў яго сваімі старымі нагамі, аблытанымі непраходным быльнікам і зараснікамі дзікага хмызняку…

Травы гэтыя марнелі і адраджаліся восем сотняў разоў з таго часу, як быў я ўзведзены на зямлі Вялікага княства Літоўскага, між берагоў рэк Бярэзіны і Прылы. Толькі размах мой тады быў куды шырэйшы!

На пяць акраў размяшчалася селішча, акружанае моцай маіх драўляна-земляных сцен з пяццю бастыёнамі. Жыццё кіпела тады: кавалі весела стукалі молатамі,ператвараючы руду ў вострую зброю; жанчыны ткалі льняныя палотны, у якія можна было мяне абгарнуць двойчы; воіны на плошчы спаборнічалі ў сіле, рыхтуючыся да баёў; пекары запаўнялі свірны хлябамі, лекары збіралі гаючыя травы; а ваяводы камандавалі паходамі. Шмат таямніц захоўваюць мае сцены, яшчэ больш - падземныя шляхі, якія вядуць да берагоў рэк…

У тыя часы бараніў я мірны народ ад іншаземных ворагаў на працягу стагоддзяў, якія здаваліся мне тысячагоддзямі з-за шматлікіх кровапралітных войнаў з Маскоўскай дзяржавай, Лівонскім ордэнам, польскімі войскамі. Вытрымлівалі мае сцены штурмы і абстрэлы, адраджаліся пасля пажарышчаў. Служылі яны надзейным сховішчам для баявых даспехаў і зброевых складоў…

Але пачалі страчваць сваю моц, калі праз шмат гадоў уварваліся ў мае ўладанні рускія войскі, прыгналі палонных, і не пераможныя клічы, але звон кайданаў, крыкі і стогны загучалі ў маіх сценах… У канцы 19 стагоддзя стаў я турмой.

Пад маім дахам катавалі і пазбаўлялі жыццяў бедных лю-

дзей, якіх я першапачаткова закліканы быў абараняць. Мае сцены насычаліся болем, горам, пакутамі. Я мог назіраць і адчуваць, але не мог нічога зрабіць, бо быў толькі сцяной, якую душагубы выкарыстоўвалі ў нечалавечых мэтах.

Старэў, разбураўся - гэта ўсё, што я мог зрабіць, каб не чуць людскіх стогнаў. Нарэшце, я апусцеў, і паваліўся. Дзікія зёлкі ахуталі маю трухлявую плоць... А што, гэта ж таксама геройства - падзеннем спыніць зло, якое ў табе здзяйсняюць.

Цяпер я ўяўляю сабой толькі некалькі высокіх, але ломкіх цагляных сцен, руіны некалі велічнага, нязломнага замка. І акружаны я не шырокім ровам, напоўненым вадой, як гэта было ў ранейшыя часы, але нізкім плотам, які адлучае мяне ад новых гарадскіх пабудоў.

Людзі прыходзяць, каб паглядзець на мяне, адчуць подых гісторыі. Адны кажуць, што ад мяне ідзе злая энергетыка чалавечых пакут. Іншыя адчуваюць ува мне былую вайсковую моц.

А ёсць і тыя, хто проста адчувае жаданне – дзеля яркіх эмоцый, прагуляцца па сценах, якім восем сотняў гадоў…

…Я ж стаю на сваім узгорку і назіраю за жыццём пакаленняў. Сёння я не крэпасць і не турма, але гісторыя, якую нельга змяніць, і дзякуючы якой народ ведае, хто ён, адкуль, і як яму працягваць жыць, не стаяць на месцы, а ствараць сваю будучыню.

МАРЫНА ПОМАЗ

КОНІКІ

На летніх вакацыях я прыехаў да сябра, які жыве ў Барысаве. Перш за ўсё я спытаў, якія славутыя месцы ёсць у ягоным горадзе. Вядома, пад словам «славутасці» я меў на ўвазе не тыя аб’екты, якія вабяць футбольных фанатаў, аматараў начных клубаў або прыхільнікаў экстрэмальных атракцыёнаў, а самыя, што ні ёсць, сапраўдныя, кшталту: дамы з прывідамі, праклятыя затокі з русалкамі, або штосьці ў гэткім родзе. Нядоўга думаючы, сябар прапанаваў мне наведаць разваліны барысаўскай крэпасці-турмы, што размешчаны за

прыватным сектарам, на вуліцы Гогаля.

Тое, што вуліца названа імем вялікага містыка, здалося мне сімвалічным, і, карыстаючыся гугл-картай, у адзіноце, зараз жа адправіўся я на пошукі руін.

Вось і гэтаяая вуліца. Дарога ад шумных гарадскіх скрыжаванняў і шматпавярховак павярнула ў закутак, дзе майму погляду прадставілася чарада прыватных трухлявых хацін, з трухлявымі платамі, якія цягнуцца па абодвух баках шурпатай, даўно не рамантаванай дарогі.

Толькі ступіў я на гэтую вуліцу, адчуў жывую прахалоду, навеяную густой зелянінай садоў і травы, якія часткамі прабіваюцца скрозь асфальт. У тую ж хвіліну з-пад ног маіх паскакалі нейкія дзіўныя чорныя конікі.

«Глядзі! - падумаў я, - развялося іх тут! Вось, што значыць –чыстае паветра!»

Я нахіліўся, каб злавіць і бліжэй разгледзець кузурку. Аднак, расціснуўшы пальцы, я знайшоў у далоні чорны даўгаваты каменьчык.

- Што за трасца? - спытаў сам сябе. - Мусіць, выпусціў!

Я меў намер працягнуць свой шлях, але наступныя некалькі крокаў зноў-такі суправаджаліся скачкамі насякомых. Тут ужо я прыцэліўся лепей і схапіў у кулак чарговага скакуна. Расціскаю зноў чорны камень. Шок!

- Што, мілочак, каменьчыкі ловіш? - пачуў я ззаду сябе насмешлівы старэчы голас.

Павярнуўся і ўбачыў маленькую зморшчаную бабульку ў хустцы, павязанай вакол галавы і замацаваным вузлом на лбе: рыхт-у-рыхт, гогалеўская ведзьмарка з «Вія». Каля бабулькі стаяла плямістая каза і трэсла барадой, утаропіўшыся на мяне жоўтым вокам.

- Каменьчыкі? – перапытаў я. - Мне здалося, гэта конікі.

- А ты не дзівіся, мілочак! Тут і не такое бывае. Вось дапамажы казу да хаты давесці, я табе і раскажу.

…Страшнае гэтае месца. Па начах немаведама адкуль то звон ланцугоў цяжкіх чуем, то прыглушаныя галасы. А зірнеш у акно: няма нікога. Мы ўжо і прывыклі.

Там, за дарогай, убачыш ты старыя цагляныя разваліны. Дык

вось, турма гэта была. Аж у пазамінулым стагоддзі паставілі яе царскія ратнікі на месцы старой крэпасці. Колькі народу ў сценах яе было загублена! І салдат палонных, і жанчын са старымі, і дзяцей нявінных. А гэтая вось самая дарога, па якой мы з табой ідзём, была дарогай кандальных. Ішлі яны, збітыя, закатаваныя, параненыя, да месца свайго зняволення і звінелі, звінелі ланцугамі. А калі хто падаў у знямозе, тут жа яго наглядчыкі палкамі і дабівалі.

Здаралася, што нападалі арыштанты на сваіх катаў і сваімі ж ланцугамі душылі іх, а потым уцякалі. Ды толькі ці ўдаваліся ім далёка ўцячы, невядома. Бо паўсюль у акрузе толькі гразкія балоты чарнелі.

Шмат народу палегла на гэтай дарозе, шмат душ кліча аб малітвах нашых. Ды ці зможам мы вымаліць усіх за стагоддзе? Гэта ж трэба, каб кожны з жывых маліўся Богу, ды сам зла не рабіў ніколі, а толькі добрыя справы, ды так - з роду ў род. Можа, тады і выкупім грахі продкаў сваіх.

А каменьчыкі, што падняў, мілочак, не выкідвай. Можа, сваімі справамі годнымі, ды малітвамі сардэчнымі гэтых няшчасных і вызваліш ад пакут вечных.

На гэтым бабулька і скончыла сваё апавяданне, адчыніла трухлявую брамку, перад якой мы апынуліся, і пайшла са сваёй казой у цень дрымотнага саду. І тут я заўважыў, што дзень неяк хутка пачаў змяняцца прыцемкамі.

МАРЫЯ ГРУДЗЬКО

ВАЛЕРЫЯ ДЗЯНІСЕНКА

ДОМ ПАД НУМАРАМ 5

-Вадзік, мы ўжо цэлую гадзіну топчымся на гэтых пяці метрах і ніяк не можам знайсці патрэбнага нам дома! Вось глядзі: на таблічцы напісана «вуліца Гогаля».

- Так, бясспрэчна, гэта тая самая вуліца.
- Вось нумар дома 3, а вось 7.

– А за імі – тупік.

- Дзе, дзе пяты дом? Куды ён знік?

– Алеся, пачакай хвілінку, я пастукаюся да суседзяў і спытаю ў людзей, дзе нам яго шукаць.

Вадзік працягнуў руку над невысокім плотам і пастукаў у акенца дома нумар 3. У глыбіні двара як быццам чтосці рыпнула. Маладыя людзі прыслухаліся і пачакалі пару хвілін. Але больш ніякіх дзеянняў не было.

- Вадзік, як ты думаеш, няўжо могуць у такім раёне здаваць пакой для кватарантаў?

- Не ведаю, але на фатаграфіі, напрыклад, усё цывільна было.

Алеся азірнулася.

– Але пачуццё такое, што на гэтай вуліцы ніхто не жыве.

Вадзік зазірнуў за плот дома насупраць.

- Так, апраўды пуставата. Там таксама, здаецца, нікога.

- Пойдзем адсюль, - прапанавала Алеся. - Здымем пакой у іншым месцы. А то мне неяк непамысна.

Каб чытач разумеў сітуацыю, у якой аказалі нашы героі, студэнты Вадзік і Алеся, мы скажам што лета - гарачая пара для засялення студэнтаў у арэндныя пакоі і кватэры. Надыходзіць такі момант, што кватэру зняць проста немагчыма, а кватэру па даступным кошце - і таго складаней. Менавіта ў такой сітуацыі аказаліся хлопец і дзяўчына. Пакой у прыватным сектары, які шукалі Алеся і Вадзік, прапаноўваўся зусім нядорага, і гэта быў пакуль што адзіны даступны для іх варыянт.

- Ну не стаяць жа нам тут вечнасць! - усклікнула Алеся, накіроўваючыся да выхаду з завулка.

Вадзіку таксама здалося, што яны стаяць тут ужо даволі доўга, і час у гэтым завулку цячэ неяк інакш. Ён рушыў услед за Алесяй, адчуваючы расчараванне ад нявывырашанага пытяння. Але на выхадзе з завулка перад імі ўзнікла постаць бабулькі, маленькай, шчупленькай, кульгавенькай, але і надта жвавенькай.

- Ой, міленькія мае, ці не вы па аб’яве прыйшлі, пакой шукайце! - весела ўсклікнула яна.

- Так! - Тут жа адазваўся Вадзік.

- Ну дык а я чакаю вас. Выйшла вось насустрач. Ды вы праходзь-

це, мілочкі! Месца ў нас тут спакойнае, ціхае. Касцёл побач, і царкаўка непадалёк.

- Бабуля, а крамы там, аптэкі ёсць якія? - спытала Алеся.

- І як з транспартным забеспячэннем? - дадаў Вадзік.

- Усё, усё ёсць, галубкі мае! І крамы з аптэкай - адразу за паваротам, і паліклініка. Праз дарогу - бургерная, за скрыжаваннем - міліцыя. Аўтобусы добра ходзяць, прыпынак адразу за завулкам. Ды вы заходзіце, галубкі, глядзіце хату. Вось яна, брамка.

- Пяты дом! – усклікнула Алеся, зірнуўшы на Вадзіка.

Ну і ну! Вось жа яна - маленькая драўляная хатка з вокнамі і дзвярыма, пафарбаванымі свежай сіняй фарбай і шыльдай нумар пяць, схавалася ў глыбіні саду. Рабяты аж раты разявілі ад здзіўлення. Адкуль ён тут? Дакладна, што паміж 3 і 7 было пуста.

- А мы яго не бачылі, ваш дом, - нерашуча сказала Алеся.

– Дык за садам, відаць, схаваўся, – усміхнулася гаспадыня і хітра прыжмурыла вока.

Перад уваходам у хатку стаяла прывязаная да брамкі белая козачка з чорнымі плямамі на баках. Убачыўшы гасцей, яна забляяла і пільна паглядзела на іх. Здаецца, козачка як козачка, але ў Алесі марозік прабег па спіне ад гэтай пільнасці. Усё, што адбывалася, здавалася больш чым дзіўным. Аднак, увайшоўшы ў расчыненыя дзверы, маладыя людзі былі зачараваныя выглядам памяшканняў. Усё было прыбрана зусім не ў старадаўнім стылі, а вельмі нават сучасна і густоўна.

Іх пакой аказаўся прасторным і зручным, з выхадам у сад. І санвузел знаходзіўся побач. Алеся і Вадзік практычна адразу забыліся на непрыемную акалічнасць, якая адбылася з імі. А гаспадыня ўжо мітусілася, ставячы на стол гарбату з печывам:

- А вось і гарбатка паспела, галубкі мае! Свежыя травы – сама ў садзе вырошчваю. Мятка тут, любасток, рамонак і чабор. Праходзьце да стала, дарагія.

Водар гарбаты разліваўся па пакоях. Госці не змаглі адмовіцца ад пачастунка. Яны ўсё больш схіляліся да таго, каб зняць пакой у гэтым доме.

- Вас жа клічуць Стэфанія Пятроўна? - спытаў Вадзік. - Запамінальнае імя. А вось месца гэтае нам здалося зусім бязлюдным.

– Дык жа лета! - усміхнулася бабулька. - Людзі па дачах раз’ехаліся. Хаця месца гэта і праўда незвычайнае.

Алеся з Вадзікам пераглянуліся.

- Незвычайнае, праўда! – пагадзілася Алеся. - Заблудзіліся ў вас тут, як у трох хвоях. Дом ваш не маглі знайсці.

Стэфанія Пятроўна засмяялася.

- Хатка мая рухацца не ўмее. Хаця ў народзе кажуць, што ёсць такі садовы дзед Лазавік. Вось таго хатка на сваіх нагах ходзіць, а ўбачыўшы незнаёмцаў, уцякае і хаваецца ў зарасніках саду, каб заставацца незаўважанай. А мой дом просты, дом як дом.

- У чым жа дзівацтва месца? - Спытаў Вадзік.

- Ды вось жа гісторыя якая. Стаіць наша вуліца на месцы старажытнага паселішча. А размяшчалася яно ля падножжа барысаўскага замка. Устаноўлены быў замак у 12 стагоддзі першымі князямі Барысаўскімі, каб абараняць горад ад іншаземных войскаў. Бо размяшчэнне Барысава – на шляху ад Вільні да Масквы. Яно зручнае ў многіх сэнсах, але і небяспечнае адначасна. Усе захопніцкія войны з захаду і ўсходу закранулі Барысаў. Усе гандлёвыя шляхі праходзілі праз яго. Добра тут ішоў гандаль, але і войн было шмат. І гарэў замак Барысаўскі, і ўзводзіўся нанова, уставаў, як птушка Фенікс з агню.

Месца, дзе мы з вамі зараз знаходзімся, было падножжам замкавай гары, а дарога, што за брамкай, была шырокай і вяла да перакіднага моста праз роў. Шмат люду ішло па гэтай дарозе ў замак. І купцы везлі свой тавар на абозах: футра, тканіны і мёд. І збройнікі вялі вазы са зброяй, бо на тэрыторыі замкавага селішча размяшчаліся зброевыя склады. Народ просты нёс даніну, устаноўленую князем Вітаўтам: мёд, зерне, сыр і шмат іншага. Ды і палонных пасля бітваў канваіры вялі гэтай дарогай у замкавую вязніцу.

Замкавая сцяна ўзвышалася грозна на гары, утвараючы крэпасць. У часы войнаў жыхары Барысава збягаліся ў крэпасць, ратуючыся ад ворагаў. З гэтага боку адчыняліся цяжкія дубовыя вароты, сустракаючы народ. З зваротнага боку замка размяшчаліся таемныя падземныя хады, якія вялі да ракі. Ці ратаваўся хто, уцякаючы з замка, ці выходзіў у гадзіны аблогі за вадой - падземныя хады былі незаменныя.

Так, казаць пра замак можна шмат. Нават легенды розныя існу-

юць пра яго. А між тым, галубчыкі, гарбатка стыгне.

- Раскажыце легенды, Стэфанія Пятроўна! - папрасіла Алеся.

- Раскажыце, калі ласка! Гэта вельмі цікава, - падхапіў Вадзік.

- Эх вы, маладыя - дапытлівыя! Як нагавару вам, дык адмовіцеся тут пакой здымаць.

-Не адмовімся, Стэфанія Пятроўна!

- Цяпер ужо дакладна не адмовімся! – наперабой загаманілі маладыя людзі.

– Ну, легенды – гэта толькі легенды. Казка - хлусня, - усміхнулася бабулька, падліваючы гарбату ў келіхі гасцей. - Між тым, хаты на гэтай вуліцы і праўда могуць хавацца ад незнаёмцаў, але не дзесьці ў садзе, а ў парталах часу, - бабулька, прыжмурыўшыся, паглядзела на гасцей.

- Парталы часу? Гэта ж цікава! - Усклікнуў Вадзік.

- Калі–нікалі і ў нашае вымярэнне могуць заходзіць няпрошаныя госці з мінулага. Праўда, яны бяскрыўдныя, зрабіць нічога нікому не змогуць. Толькі шумяць.

- Прывіды ці хто? – насцярожылася Алеся.

- Такое ўжо гэта месца! - уздыхнула Стэфанія Пятроўна. - між тым мы, старажылы вуліцы Гогаля, даўно прызвычаіліся да дзівосаў гэтага месца.

- А легенды раскажыце нам, калі ласка, - папрасіў Вадзік.

Ды далей здарылася нешта яшчэ больш дзіўнае.

Вадзік, як і Алеся адчулі, як іх захапіў непераадольны сон. Спачатку як бы паплыў вакол іх пакой, потым яны акунуліся ў дрымоту, але толькі на хвілінку, і вынырнулі з яе. І што ж?

Абудзіліся яны ў зусім іншай прасторы. Алеся адчула ў сваёй руцэ палаючую паходню. У першы момант ледзь не кінула яе на зямлю, але не зрабіла гэтага, агледзелася вакол. Што за чартаўшчына?

Яна знаходзілася ў падзямеллі. Але не адна, а з групай сярэднявечных вояў, апранутых у лёгкія даспехі. Побач з ёй стаяў Вадзік. Што такое? І ён у даспехах. Алеся раптам усвядоміла, што і яна нібы не знаходзіцца ў сваім целе. Яна - салдат у жалезнай брані, які блукае па падзямеллі з паходняй у руках.

-Вадзік, - паклікала яна сябра і не пазнала свайго голасу. Ён быў нізкі, мужчынскі.

У гэты час пачуўся рэзкі голас:

- Што стаім, разявы! За вадой - маршавым строем! Аць-два! - гэта быў голас камандзіра. Салдаты, бразнуўшы латамі, вокамгненна пабудавалі шарэнгу, немаведама адкуль у іх руках з'явіліся бочачкі для вады. Шарэнга накіравалася ўздоўж падземнага калідора. Алеся ішла з паходняй, асвятляючы шлях. А наперадзе віднелася пляма святла. Здаецца, выхад з падзямелля. І яшчэ. Побач з ёй перабірала ножкамі немаведама адкуль узніклая плямістая козачка…

АНАСТАСІЯ КІРАШОВА

ЛЕГЕНДА СТАРОГА ДУБА

За пешаходным мастом праз Бярэзіну, у маленькім, але прыгожым батанічным садзе пры экалагічным цэнтры ёсць велізарны стары дуб. Колькі вякоў стаіць ён паміж трох маленькіх люстраных азер – невядома. Гадоў пяцьсот ці больш? Абхапіць яго таўшчэзны ствол можна толькі узяўшыся за рукі карагодам. Калі прыглядзецца да яго грудкаватай кары, то можна заўвацыць на ей старадаўні заруб, нібы шнар на целе ваяра. Ніхто не ведае, адкуль ён узяўся.

Неяк прыйшла я да гэтага волата ды й запытала:

– Адкуль, паважаны дуб, гэты шнар на целе тваім?

І прапеў дуб мне сваю легенду.

***

Па пясчанай дарозе, цяжка дыхаючы, мераў крокі конь, запрэжаны ў стары рыпучы воз.

- Яшчэ трохі, амаль прыйшлі! - угаворвала дзяўчына каня. - Зірні, вось жа ён, замак! Які вялікі!

Конь спыніўся каля бярвеністай брамы.

– Стоооой! Хто ідзе? - у адзін голас спыталі дазорныя.

Дзяўчына падняла галаву, і шаперон яе саслізнуў з галавы на плечы, адкрыўшы прыгожыя бялявыя валасы.

- Я вязу мёд, як загадаў сір, - нясмела адказала яна.

- Як шкада, што толькі мёд… - пачалі было здзекліва выкрыкваць дазорныя, заліваючыся рогатам на сцяне замка.

-Прапусціць! – пагрозлівым голасам хтосьці перапыніў весялосць. Дубовыя вароты павольна адчыніліся.

На уваходзе стаяў камандзір у жалезных даспехах

– А нічога сабе, прыгожанькая! - напышліва ўсміхнуўся ён. - Гэй, конюх, завядзі каня ў стайню і разгрузі воз.

З–за спіны камандзіра выйшаў невысокі моцны хлопец.

– Слухаюся! – адсказаў ён, узяўшы лейцы ў руку.

Дзяўчына рушыла ўслед за ім, адчуваючы на спіне холад ад позірка камандзіра.

– Выбачайце за дазорных, – нягучна прамовіў хлопец, не гледзячы на дзяўчуну. – манерам іх не вучылі. Мяне клічуць Яраслаў, ці магу я даведацца ваша імя? - спакойна і ўпэўнена спытаў конюх незнаёмку.

– Мяне клічуць Агнес, – на шчоках дзяўчыны з’явілася чырвань.

Калі яны дайшлі да стайні, ім не хацелася развітвацца. І Яраслаў прапанаваў ёй сустракацца за ровам каля дуба кожны раз, калі Агнес будзе прыходзіць па справах у замак.

***

Так і зрабілі. Кожны раз, калі дзяўчына везла мёд, на зваротным шляху яны сустракаліся ў прызначаным месцы.

Аднойчы Агнес чакала Яраслава каля дуба. Сонца хілілася да захаду, і дзяўчына пачала хвалявацца. Каля дуба шпацырным крокам ішоў камандзір.

- О, гэта ты? Што ты тут робіш…. адна? Прызнацца, твая прыгажосць зачароўвае. Вочы, як азёры, у іх можа патануць любы. А можа ты ведзьма?!

Усё бліжэй і бліжэй падыходзіў ён да дзяўчыны.

– Не чапайце яе! – крыкнуў Яраслаў.

– О! І хто ў нас тут заступнік? Конюх? Звязаць здрадніка!

Двое воінаў звязалі вяроўкамі рукі Яраслава. Спрабуючы вызваліцца, хлопец закрычаў:

– Бяжы!

– Калі ты ўцячэш, то я загадаю адсекчы яму галаву ці павесіць за

здраду вялікаму князю. Што лепш? – вар’яцеў ад злосці камандзір.

Агнес прыціснулася да дуба:

– Адпусціце яго! Што Вам патрэбна? Я зраблю ўсё….

Рукі камандзіра пацягнуліся да дзяўчыны.

У той момант Яраслаў здолеў вызваліцца ад вяроўкі і кінуўся на непрыяцеля, выхапіўшы меч у аднаго з воінаў. Завязалася бойка. Адолеўшы двух вояў, Яраслаў грудзьмі захінуў каханую, трымаючы меч у параненай руцэ.

– Прызнайся, гэта канец, цябе пакараюць смерцю... А яе спаляць на вогнішчы... Па маім загадзе.

-Дай нам сысці! – папрасіў Яраслаў.

-Вядома, бяжыце ...

Хлопец апусціў зброю, павярнуўся да дзяўчыны, і ў гэты момант два сэрцы працяў камандзірскі меч.

– Мы заўсёды будзем разам, я цябе кахаю - прашаптаў Яраслаў, выпусціўшы з рукі меч.

-І я цябе кахаю! - Абняла яго Агнес, пахіснуўшыся.

Яны павольна апускаліся на зямлю, а на дубе застаўся заруб ад мяча і крывавы след умілаваных сэрцаў.

У паніцы забойца паспрабаваў збегчы, але запнуўшыся аб камень, скаціўся ў глыбокі роў. Больш яго ніхто не бачыў.

УЛАДЗІСЛАВА ДАРАШКЕВІЧ

ВЯШЧУНКА

Быў гарачы жнівеньскі поўдзень тысяча пяцьсот чатырнаццатага года ад нараджэння Хрыстовага. На аршанскай дарозе загрукалі капыты, і з’явілася незлічоная чарада коннікаў. То вялікі князь Жыгімонт Кейстутавіч вёў чатырохтысячнае воінства да Барысаўскага замка.

Чуліся прыглушаныя размовы воінаў аб бітве за Смаленск, якую літоўцы прайгралі рускім войскам, і аб тым, што нядаўна даведаўся князь ад рускага ваяводы Міхаіла Глінскага. А распавёў гэты ба-

ярын, што прывёў цар Васіль для захопу земляў Вялікага княства Літоўскага войска колькасцю восемдзесят тысяч салдат і палкаводцаў. Казаў жа гэта Глінскі Жыгімонту таму, што гатовы перайсці на яго бок і дапамагаць князю ў абарончых баях, паколькі злы баярын на вераломнага цара, які не аддаў яму абяцаных заваяваных земляў.

Дарога пыліла, хіліўся кавыль да конскіх капытоў. Князь ехаў у маўклівым роздуме. Ваеначальнікі ўгаворвалі яго:

- Расійскае войска засцілае гарызонт сваёй колькасцю, мы не пераможам, князь! Трэба адыходзіць!

Салдаты наракалі. Жыгімонт падняў галаву і акінуў воінаў грозным позіркам.

- Не! Мы не можам уцячы, ганебна падціснуўшы хвасты, як сабакі! Калі гінуць, то, як сапраўдныя воіны - у баі!

Толькі вымавіў гэта, устаў княскі конь, як укапаны, на дарозе, і ні кроку наперад. Адкуль ні вазьміся - з паветра, ці што, саткалася? – паўстала перад ім сівая жабрачка ў лахманах.

— Літасцівы спадар, ці не знойдзецца кавалачка хлеба для беднай жанчыны? - спытала яна, укленчыўшы.

- Ды як смееш ты, абарванка, гаварыць з самім вялікім князем? Прэч з дарогі! - замахнуўся на яе бізуном адзін з военачальнікаў.

- Стой! Дай ёй хлеба! - спыніў падначаленага Жыгімонт.

Жанчына прыняла пададзены акрайчык.

-Дзякую, вялікадушны князь! Век не забуду тваёй літасці! — пакланілася ўбогая і знікла, нібы не было яе.

- Ведзьма! - пранеслася нараканне сярод салдат.

Жыгімонт тузануў лейцы, і конніца рушыла далей.

… Разліваўся закат вячэрні, маністы яго мігацелі ў галінах схіленых дрэў.

- За лесам адкрыецца бераг ракі - павядзем коней да вадапою! - абвясціў Жыгімонт. Стомленыя воіны ажыўлена страпянуліся. І толькі дасягнулі яны канца гушчару, аддзялілася ад дрэва цёмная постаць і паклікала князя рукой.

- Як? Зноў яна! - у галасах салдат чуўся спалох, як толькі перад імі зноў узнікла жабрачка.

- Княжа, сыдзі з каня, зрабі ласку! Раскажу табе прароцтва! - прамовіла жанчына, кланяючыся.

-Князь, яна ведзьма, забіце яе! - ускрыкнуў ваеначальнік, аднак Жыгімонт адмахнуўся ад яго і спусціўся з вернага каня.

- Быць пабоішча вялікаму! Загрымяць дзіды ды мячы, застогне зямля пад капытамі коней! Шмат коней і людзей у ворага твайго, князь! Але ласкі тваёй я не забываю, а таму пасварацца военачальнікі расійскія, ды расколецца іх войска вялікая! Трэснуць дзіды іхнія, зламаюцца мячы, памруць коні! Вынясуць ворага рэкі хуткія, ды надасць табе сілы вада родная! Памятай маё прароцтва! - сказала жабрачка і прапала.

Паехала напалоханае войска далей. Пры ўездзе ў замак, ля маста, зноў убачыў Жыгімонт жабраку. У руках жанчыны быў збан, да краёў вадзіцаю напоўнены.

- Пі, княжа, ды воінаў сваіх напаі! Будзе з табой сіла! - пацягнула жабрачка пасудзіну. Жыгімонт прыняў збанок з рук вяшчункі, а яна і знікла.

- Зелле вядзьмарскае! Не пі, князь! - узмаліліся военачальнікі.

-Маўчыце! - загадаў Жыгімонт і адпіў са збана. - Піце, загадваю вам! Ды будзе ў нас сіла!

Выпілі воіны вадзіцы, ды адчулі ў сабе моц вялікую.

.... І быў бой вакол замка Барысаўскага. І быў далей, за яго межамі. Ламаліся ў бітве дзіды, гінулі людзі ды коні. Пасварыліся рускія князі паміж сабой, падзялілася войска шматтысячнае!

Перамагаў вялікі князь Жыгімонт са сваім войскам. Беглі маскоўцы, дабівалі іх літоўцы! Бачныя на полі былі целы забітых, зямля напілася іх крывёю! Хто стагнаў ад цяжкіх ран, хто паміраў, хто быў прыціснуты цяжкімі тушамі мёртвых коней.

Кінуліся рэшткі рускага войска біцца з літоўцамі, і пачалі ўжо перамагаць, як раптам на дапамогу літоўцам прыйшлі палякі і адціснулі расіян да ракі Бярозы. Патанулі рускія салдаты, панесла іх плынь хуткая! Так многа загінуўшых воінаў было, што рака выйшла з берагоў!

Перамог князь Жыгімонт у бітве няроўнай!

Баляваў ён у замку з ваярамі вернымі і не бачыў, як пад вокнамі прайшла жабрачка, якая тройчы з’яўлялася войску. Ступіла яна ў адчыненую браму, але тут жа была схоплена стражнікамі ды ваяводам, што ўгаворваў князя не слухаць яе.

Угневалася вяшчунка і прамовіла:

- Ці не павінен князь аддзячыць мяне за падмогу?

- Якая такая дапамога, старая? - насміхаўся ваявода. - Не бачылі мы цябе з мячом на полі баявым. Хіба што ворага выглядам сваім напалохала.

Вочы вядзьмаркі гнеўна бліснулі. У жаху ваявода выхапіў меч і працяў сэрца жанчыны. Загадаў ваярам сваім кінуць цела яе ў раку з абрыву.

У гэты момант скалануліся сцены замка, і пачулі князь ды ваяры яго страшны вядзьмарчын голас:

- Прарочыла я вам перамогу... Вы ж забілі мяне! Слухайце ж, няўдзячныя! Замак гэты, што апорай сягоння з'яўляецца, абернецца турмой. Прастаіць ён моцна шмат стагоддзяў... Але будуць у ім нявінных людзей мучыць! Такая мая помста!

…Сцякаліся воды Бярэзіны. Панеслі яны цела мёртвае вяшчункі, як неслі трупы варожыя.

…І скрозь сотні гадоў здзяйсняліся прароцтвы.

ЛАЙКОЎ ВАСІЛЬ

СОН ПАЎЛА РАЗУМНАГА

Прысвячаецца даследчыку гісторыі
Барысава Паўлу Шпілеўскаму

Я прачнуўшыся раніцай - адной з тысяч. Я уліўся ў плынь часу і зразумеў, што на гэты раз усё не так, як раней. Звычайна раніца сустракае мяне сонцам з-за гарызонту, яно струменіць асляпляльнымі прамянямі, абуджае ад утапічнага забыцця сняжынкамі пылу, якія кружацца ў святле і разлятаюцца ва ўсе бакі ад майго лёгкага дыхання.

На гэты раз я адчуў, што мяне разбудзіла не раніца, а зацьменне. Яно звычайна не абуджае, а наадварот - накрывае рэчаіснасць заслонай таямніцы і ахінае розум спакоем. Але ў гэтую раніцу я не адчуў

спакою, а зразумеў, што не магу дыхаць. Мяне абудзіла зацьменне, што выхапіла з маёй плоці сонечныя промні і забрала маё паветра. Зацьменне спустошыла жыццёвую скарбніцу, якую я сабраў цаной часу, што пражыў на гэтай зямлі. Мой розум - мой спакой. І пакуль я думаю, я дыхаю і жыву.

Таму, калі мая галава стала адлятаць у сон ад пахіленага ценю, што наплыў на вочы, я адчуў, што сцены маёй келлі пачынаюць сціскацца, а ранішнія пылінкі, якіх цяпер ужо зусім нельга было разгледзець, счапляліся даўкімі камякамі і пранікалі ў мяне, скоўваючы дыханне.

Падлога перастала трымаць мяне, і я пачаў павольна правальвацца ўніз, беспаспяхова спрабуючы ўхапіцца спачатку за ложкі ў ніжніх пакоях, потым за прарослыя ў зямлі карані дрэў, а пасля, ужо ў стане роспачы - за ўласныя часткі, якія зараз пачалі аддзяляцца ад мяне і ператварацца ў самастойныя, такія ж абязчалавечаныя, як і я, арганізмы.

Перада мной з'явілася бібліятэка. Насамрэч цяжка было назваць бібліятэкай тое, з чым я сутыкнуўся. Гэта быў нявядомы мне раней свет ведаў і дасягненняў чалавецтва, які ўяўляў сабой бязмежную залу, дзе было ўсё: арыфметычныя запісы Піфагора і палітычныя трактаты Арыстоцеля, дыялогі Платона і трагедыі Сафокла; тут знаходзіліся працы невядомых мне філосафаў будучага часу, дзеячаў мета-мастацтва і мета-навукі, якія адкрылі трансцэндэнтныя шляхі, адштрухоўваючыся ад нашых - зямных. Мяне ахапіў спачатку дзікі жах, але здранцвенне хутка прайшло, і я стаў прагна ўглядацца ўва ўсё, што мяне акружала, каб захаваць у сваёй памяці як мага больш.

Але тут я зразумеў, што ўяўляю сабой толькі нешта, пазбаўленае частак, якія дазвалялі мне быць самім сабой. Усё, што я так заўзята слухаў, тут жа вылівалася з мяне, нібы я - шкілет, які спрабуе выпіць з напоўненага віном кубка. Зацьменне зрабіла мяне кропкай ў плоскасці. Я стаў аднамерным - сапраўды не існуючым. Я ўжо з усёй лютасцю, што толькі магла сабрацца ў маёй нікчэмнай сутнасці, стараўся выгрызці хаця б імёны і тытулы, выціснутыя на карэньчыках фаліянтаў. Але нават гэта мне не ўдавалася - у галаве толькі згушчалася беспадстаўная нянавісць да ўсяго навакольнага. Я выдатна

разумеў тое, што я слабы і агідны самому сабе. І я ведаў, што ўсяму віной блюзнерскія архаікі Дэкарты і Галілеі, іх адэпты ў вобразах Геґеляў і Ніцшаў, разбуральнікі рэальнасці Сальвадоры Далі, Томасы Вульфы і Джоны Кейджы. Гэта не я вінаваты ў тым, што нарадзіўся чалавекам і быў абцяжараны бесперапыннымі блуканнямі ў сваіх думках. Чаму я не магу адхіліцца ад сваёй натуры і супакоіць розум ва ўтульным змроку вечнага зацьмення?

Таму што я... Я ёсць маё зацьменне.

У гэты раз раніца сустрэла мяне звычайнымі сонечнымі промнямі, кінуліся ў скокі пылінкі, пашырыліся сцены. Я напоўніў лёгкія свежым прасторным святлом, пасля чаго выпусціў яго, яшчэ больш раскідаўшы вясёлыя сняжынкі. Я падумаў: калі чалавецтву наканавана напоўніцца ведамі да такой ступені, што яно накрые сябе коўдрай векавых дасягненняў і ператворыць будучыя пакаленні ў мільёны, мільярды вечных немаўлят, якія спяць пад ёй, то так таму і быць. Цяпер мы ствараем тое, чаго не створаць пасля нас.

Я зірнуў у акно, з якога на мяне мяккім падпякаючым святлом струменіўся нябесны абшар. Я перавёў погляд ледзь ніжэй і яшчэ некалькі хвілін з зацікаўленасцю разглядаў беражліва ўзараныя палі.

Пасля гэтага, павольнымі і ўмелымі рухамі я завязаў на туніцы пояс, узяў доўгія валасы ў хвост і пакрочыў у скрыпторый свайго розуму.

СТАРОНКІ ГУМАРУ

ВЕРАНІКА ЛАЙКОВА

ЗЯЛЕНЫЯ ЧАЛАВЕЧКІ

- Каравул! На горад напалі! Ворагі ўжо ў замку! - крычаў, узабраўшыся на вежу вяшчальніка, стары Кагач.

Вакол вежы на плошчы сабраўся ледзь не ўвесь барысаўскі люд. Прыбегла нават гарадская ахова.

- Дзе злачынцы? Куды схаваліся? Пакажы нам!

Кагач толькі махаў рукамі і выкрыкваў малазразумелыя фразы:

- Чужакі, зялёныя чалавечкі! Засланцы д'ябла! Яны сярод нас! Згуба нам, згуба!

Ахоўнікі намагаліся супакоіць народ:

- Ніякіх ворагаў у замку няма. Звар'яцеў стары.

Людзі пачалі пацiху разыходзіцца, як раптам з натоўпу выскачыў жвавы мужычок:

- А я веру Кагачу! Ён чалавек талковы, ніколі не маніць.

З-за спіны мужычка выглянуў хударлявы чалавек вучонага выгляду ў цёмным плашчы і сказаў:

- Мяне напраўду зацікавілі вашы «зялёныя чалавечкі». Хадзем жа разам іх шукаць!

Вочы Кагача заблішчэлі, і ён натхнёна прамовіў:

- Ха-ха! Вось мы і выратуемся. А вас, небаракаў, пагібель чакае! Ха-ха!

Стары злез з вышкі і далучыўся да кампаніі мужычка і вучонага.

Мужычок паклаў рукі па плечы дваім суразмоўцам і аб'явіў:

- Што ж, сур'ёзная работа нам выпала. Ды і мы, панове, не промах!

- Але ж чаго мы стаім? - усхваляваўся Кагач. - Зялёныя чалавечкі не спяць...

- Спяць, не спяць - розніцы мала. У любой справе распарадак

патрэбен, план. І па гэты план я прапаную звярнуцца ў карчму. Сёння вас частую!

Трое накіраваліся за рог вуліцы, да нізкай драўлянай будыніны.

***

- Ты, Кагач, не пераймайся, - казаў мужычок, падліваючы дзеду ў кубак медавуху, - а раскажы ўсё па парадку пра гэтых чалавечкаў.

- Чалавечкаў-та я амаль не бачыў, - няўпэўнена пачынаў Кагач, - але чуў. Раніцай прачнуўся ад грукату і нейкага дзынькання са свістам. Выходжу ўва двор і бачу: па дарозе коціцца павозка - але зусім дзіўная - з маленькімі коламі, і быццам бы сама, без коней едзе. А наверсе - тры нібыта чалавекі, але замест адзення - скрыні расфарбаваныя. Вось і здалёк падалося, што целы іх таксама былі нейкага дзівоснага колеру. Гаманілі не па-нашаму, і, здаецца, на цымбалах гралі. Я міргнуў - іх ужо не было. Вось тады і пабег на плошчу людзям пра ўбачанае паведаміць.

- Дык то-ж табе, пэўна, здалося! - пасміхнуўся мужычок.

- А між іншым, - запярэчыў вучоны, - старажытныя кнігі апісваюць і нават тлумачаць такія прышэсці, - сказаўшы, дастаў з кішэні кніжачку і разгарнуў яе на старонцы з ілюстрацыямі. - Зірніце: вось яны, зялёныя чалавечкі ў скрынях! Кажуць, што яны прылятаюць з неба, то бок з іншых планет - такіх жа, як наша Зямля. Адпаведна, і выгляд у іх будзе падобны на наш, і паводзіны.

- Адкуль яны прыляцелі, то нецікава - казаў Кагач. - Але вядома, што нічога добрага яны нам не жадаюць. Мне здаецца, іх не трое, а нашмат болей. Калі я бег на плошчу, па дарозе на чымсьці паслізнуўся і ўпаў. Падымаюся, гляджу - лужына зялёнага колеру! То іхніх рук справа, няйначай!

- Вось што, - перабіў субяседнікаў мужычок. - Мы аб'явім пошук зялёных чалавечкаў. Ты, Кагач, добрую справу сёння на плошчы рабіў, але дарэмна адзін выйшаў, бо аднаго за вар'ята хутчэй прымуць. Я чалавек уплывовы ў горадзе, пойду вяшчаць. А ты, вучоны, расклейвай па слупах карцінкі, як у кніжцы тваёй, і людзям асвету праводзь. Ты, Кагач, як я бачу, дасканалы сышчык. Шукай чалавечкаў па зялёных лужынах.

- Будзе - ік! - зроблена! - Кагач дапіў апошнюю кроплю медавухі

і павярнуўся да карчмара са словамі: - Яшчэ адзін кубак! Праца мяне чакае важная і - ік! - адважная!

***

Другі кубак, на здзіўленне Кагача, прагі змагання з зялёнымі ворагамі не дадаў, а дадаў жадання выйсці на вуліцу і спяваць ва ўсё горла.

- Ой трава-а-а на дварэ-э-э! На дварэ-э-э зеляна-а-а! - задрыжэла ў мурах Барысаўскай крэпасці, загучала ў векавечных лясах над шырокай Бярэзінай.

На прадстаўленне Кагача глядзела ўся вуліца. Заўважыўшы на сабе цікаўныя позіркі, Кагач адчуў сябе сапраўдным артыстам. Ён прагнуў увагі кожнага мінака, і дзеля гэтага быў гатовы на ўсё. Ён адышоў за карчму, узяў са сметніцы пустую бочку і апрануў на сябе.

Не захавалі летапісы паведамленняў пра тое, колькі доўжыўся канцэрт, але дакладна вядома, што скончыўся ён радкамі:

- Ой трава-а-а, ой зеляна-а-а-ах! - Кагач пазіхнуў, хіснуўся, упаў, пакаціўся ў бочцы і салодка захрапеў.

Раптам аднекуль пачулася:

- Зялёны! Ловім!

З ценю між будынкаў выслізнулі двое хлопцаў, падбеглі да Кагача, паднялі і пацягнулі назад у цень.

***

Прачнуўся Кагач ад дзіўнага скрыпу і свісту - такога ж, які чуў раніцай у двары. Ён прыўзняўся, азірнуўся, і - о жах! - яго акружалі чалавечкі ў каляровых скрынях. Яны трымалі ў руках дзівосныя музычныя інструменты, падобныя ці то на лютні, ці то на гуслі, якія і выдавалі той дзіўны гук. Адзін з чалавечкаў - у трохкутнай чорнай скрыні - падышоў да Кагача і прамовіў:

- Не пужайся, стары! З намі спяваць будзеш. Спадабалася нам тваё выступленне! - і падаў яму руку. Кагач падняўся, паправіў на сабе бочку, перахрысціўся і прашаптаў сабе пад нос:

- Была ні была, к чорту зялёнаму!

Артысты выйшлі на гарадскую плошчу і далі небывалы рок-канцэрт. І я там быў - барабаншчыка замяняў. Вы спытаецеся: што з барабаншчыкам-та сталася? А вось што: яго так спакусіла мясцовая

медавуха, што з раніцы ён адлучыўся ад калектыву. Зялёныя лужыны - яго аўтарства. Чаму зялёныя? - летапісы не пакінулі звестак. Напэўна, хмель у тым далёкім 1481 годзе выдаўся надзвычай сакавіты. Усё ж барысаўскі край з яго прыродай - сапраўднае багацце беларускай зямлі!

МІХАІЛ ПОМАЗ

ГАЛАСЫ МІНУЎШЧЫНЫ

Калі ў горадзе Барысаве ўлетку зірнуць на мост цераз раку Бярэзіну, можна заўважыць цуд: хлопцы ды мужыкі, падпіўшы для смеласці, кідаюцца з дзесяціметровай вышыні акурат у цэнтр ракі, робячы вялікія хвалі. І ніводны чалавек, нават самі хлопцы-экстрэмалы не ведаюць, нашто ім патрэбны тыя скокі. Насамрэч, гэта дзея мае вялікі сакральны сэнс і усхваляе традыцыі продкаў. Зараз распавяду вам, адкуль узялася гэта традыцыя. Шмат год таму, калі князь Барыс толькі заснаваў горад, паклаўшы першую цагліну ў кааператыўнае будаўніцтва, рака Бярэзіна была значна глыбей і шырэй, чым зараз. І панаваў у ёй вадзяны цар Бабэлік. Не спадабалася цару, што Барыс без дазволу будуе горад, а найбольш раззлавала Бабэліка тое, што навёў Барыс цераз Бярэзіну вялікі мост, перагарадзіўшы ўсю раку. Вырашыў Бабэлік помсціць. Паслаў вадзянік да княскіх рыбакоў атручаную рыбу, але акрамя прыгонных кітайцаў яе ніхто не каштаваў. На кітайцаў атрута не падзейнічала (вы самі ведаеце, якая там у іх экалогія), таму Бабэлік зрабіў іншую шкоду: патапіў усе чаўны князя Барыса. Барыс кінуўся шукаць злачынца, але княскі чараўнік Чучмек, паваражыўшы на сабачых костках, папярэдзіў князя: «Барыс, тое зрабіў не чалавек, а вадзяны цар. Пэўна, злуе на цябе за горад і мост, што будуеш без яго дазволу. Сцеражыся вады.»

Але не з тых быў Барыс, хто баіцца вадзяных нячысцікаў. Загадаў ён сваім ваярам знайсці падводнага цара і прывесці да яго. Начапілі коннікі акваланці на сябе ды на коней, узнялі «Пагоню» і паехалі

ў раку шукаць цара.

Бабэлік не чакаў, што так хутка за ім прыедзе княская конніца (ён наогул не чакаў, што пад вадой за ім прыедзе конніца), таму вельмі спужаўся ды схаваўся пад старым карчом. Схапілі тады коннікі ў палон вялізную шчупачыху Марусю, бабэлікаву жонку, ды зараўлі на ўсю раку: «Цар рачны, выходзь, а калі не выйдзеш, дык засмажым тваю жонку!»

Моцна кахаў Бабэлік Марусю, таму выпаўз з-пад карча і мовіў: « Пусціце Марусю, гэта не яе вайна. За тое, што ваш князь улез у мае землі без дазволу, вызываю яго па разах, адзін на адзін. Пераможа мяне - не буду больш шкодзіць.» Коннікі адпусцілі шчупачыху ды паехалі на бераг.

Тым жа вечарам бакі дамовіліся пра час і месца «стралы»: назаўтра, ранкам, на мосце цераз Бярэзіну.

Узышло сонейка. Рака пад мостам кішэла русалкамі, вадзянікамі, рыбай і іншай рачной поскудзю - балельшчыкамі з боку Бабэліка. На абодвух берагах ракі сабраўся і чалавечы натоўп - балельшчыкі Барыса. Неўзабаве на мосце з’явіліся два князя - зямны і рачны. Публіка ровам і віскам сустрэла сваіх герояў. Супернікі ўзнялі мячы, і суддзя скамандаваў: «Бокс»!

Біліся доўга. Не на жыццё, а за ўладу, і гэтая бойка была больш жорсткая, чым проста за жыццё. Мінула гадзіна, затым другая. Сонца ўзышло высока і пачало няшчадна смаліць князёў і публіку. Барыс і Бабэлік, мокрыя і стомленыя, ледзь варушылі мячамі, і тут Бабэлік дапусціў фатальную памылку: робячы выпад на Барыса, вадзянік паслізнуўся, паваліўся і выпусціў меч у раку. «Гэта фіяска, братан!» - Барыс падыйшоў да Бабэліка, паставіў нагу яму на галаву і спытаў: « Ну што, пудзіла, дазволіш дабудаваць горад, ці адсячы табе галаву?»

«Не-е-е!!!!» - Бабэлік узроў, крутануўся як змей, і паляцеў у ваду.

- Чорта з два табе, Борка, свіны лыч! - здзекваўся Бабэлік плаваючы пад мостам.

Барыс пачарнеў ад злосці. Ніхто яшчэ не абражаў яго так! Раз’юшаны князь, увесь закаваны ў жалеза, «бомбачкай» скочыў у Бярэзіну па Бабэліка. Рачны цар, самааддана смеючыся з Барыса, не заўважыў, як той ляціць на яго з моста. Таму, калі Барыс «мяккім месцам» трапіў Бабэліку на галаву, цар страціў прытомнасць. Апошняй думкай у Бабэлікавай галаве прамільгнула: «Чаму князь

такі паджары, а зад у яго такі важкі?».....

Барысавы ваяры, узрадаваныя перамогай, так сама пачалі скакаць у раку з моста, глушачы русалак і рыбу. Шмат тады паглушылі дружыннікі рачной поскудзі, і была ў той дзень надзвычай багатая вячэра, якую назвалі «Рыбны дзень». А злога і хітрага рачнога цара Бабэліка пасалілі і з'елі з півам. Пасля вячэры засталося шмат рыбных, вадзяніковых і русалчыных костак. Барыс загадаў выкапаць недалёка ад ракі вялікі курган і пахаваць там косткі. Месца тое атрымала моцную рыбную энергетыку і праз шмат стагоддзяў на кургане адкрылася рыбная крама «Віталюр».

Дык вось, даражэнькія мае, адкуль пайшла традыцыя скакць улетку з маста ў Бярэзіну. Але не раю вам паўтараць учынак князя і яго дружыны: вы рызыкуеце што-небудзь сабе адбіць. І памятайце: каб паспяхова здзейсніць традыцыйны скок з маста, трэба быць або князем Барысам, або карэнным барысаўчанінам.

АРСЕНІЙ ПОПЕЛЬ

ВАРТАВЫ– НЕДАРЭКА

Крэпасная сцяна Барысаўскага замка высокая і моцная: прастора паміж дзвюх бярвеністых сцен запоўненая зямлёй. Аднак і яе крэпасць не была б надзейнай, калі б не зоркія вочы вартавых, якія няспынна ходзяць наперад і назад уздоўж сцяны, глядзяць, не спыняючыся, на наваколлі горада з байніц кутніх веж.

Сябры, якімі вы уяўляеце сабе вартавога? Зразумела, гэта стражнік моцны, сур'ёзны чалавек, які стаіць з дзідай у руках. А тым больш – таго, хто стаіць на варце ля вязніцы Барысаўскага замка.

Але сёння пойдзе гаворка не пра такога стражніка, а зусім наадварот. Гэты быў дурнем, сапраўдным дурнем. І зусім не моцным. Як такіх на службу бяруць? Адным словам – недарэка. І імя у гэтага цуда прыроды было адпаведнае –Арканій. Арканій, капканій, тараканій – чорт зразумее, што за імя.

Вось паставілі яго ахоўваць ваеннапалоннага, а той збег.

Паставілі ахоўваць двух казнакрадаў: вельмі ж часта яны кралі

казну. Збеглі! Пакляліся, паабяцалі – ўсё скрадзенае вернем князю! Паверыў. Адпусціў. Дзе зараз шукаць тых ашуканцаў?

І вось аднойчы паставілі яго ахоўваць аднаго хлопца-махляра. А той быў вельмі хіцёр, сапраўдны хітрун.

Вось Недарэку на пост паставілі, дубец у руку далы, ды строга загадалі:

– Што бы махляр ні гаварыў, яго не слухай. Вушы свае глінай заляпі. І ні ў якім разе з ім не размаўляй з ім, а то сам за кратамі апынешся.

Ну, вось стаіць вартавы, вушы глінай заляпіў. А махляр яму і кажа:

- Паслухай, хочаш любое жаданне тваё выканаю?

Той маўчыць, але пачуць яму ахвота, што махляр гаворыць. Выцягнуў ен гліну з вуха, пытаецца:

–Чаго?

– Ну, як ведаеш, –кажа яму ашуканец, – не хочаш жадання свайго выканаць – не трэба!

Вартаўнік азіраецца, і пытаюцца

– Давай! Як ты гэта зробіш?

– Лёгка! Калі пакруціць гэтую манетку вакол сваёй восі тры разы, то яна выканае любое тваё жаданне.

-Што за казкі? Не бывае такога! Дай мне яе!

– Навошта яна табе? Ты ж не верыш.

-А.. я... я праверыць хачу.

-А мне з гэтага выгада якая?

-Я дзякуй скажу.

-Дзякуй у кішэню не пакладзеш, не дам я табе манетку.

-Добра, якія ўмовы?

-Глядзі, ты зараз адкрываеш вязніцу, я выходжу і ты мне даеш звязак ключоў, а я табе манету.

– Ну, давай!

Вартаўнік зрабіў усё, як сказаў махляр.

-А зараз сам заходзь у вязніцу.

– Навошта? – здзівіўся недарэка

– Таму што толькі там чараўніцтва дзейнічае.

-Добра!

Вартаўнік сеў у вязніцу і круціць манетку вакол сваёй восі тры разы, пакуль махляр спакойна яго зачыняе.

– Адкрый!!!

-Дык ты загадай, і дзверы самі адчыняцца, а я пабег, у мяне спраў шмат.

– Сапраўды, зараз загадаю! – падумаў вартаўнік.

-Дзверы, адчыніцеся! – крычыць. – Дзіўна, зачынена!

Кажуць, вартаўнік так там і застаўся, ён і дасюль круціць манетку вакол сваёй восі тры разы.

ПАСЛЯСЛОЎЕ

На працягу многіх стагоддзяў замак стойка трымаўся на барысаўскай зямлі, са сцен яго абаронцы горада пільна ахоўвалі мір і адбівалі варожыя напады. І толькі за апошнія семдзесят гадоў, паслужыўшы турмой, разбурыўся.

Цяпер яго руіны - помнік людской жорсткасці. Але хіба яна павінна быць увекавечана? Няўжо захопніцкі, разбуральны дух апошніх стагоддзяў варты таго, каб захавацца ў рэштках сцен некалі магутнай і высакароднай крэпасці?

Не! Замак трэба аднавіць, надаўшы яму першапачатковы выгляд, які будзе нагадваць людзям пра гераізм продкаў, натхняць на новыя подзвігі!

Вераніка Лайкова

З Гісторыі Барысаўскага краю

ПАВЕЛ ШПИЛЕВСКИЙ
«Путешествие по Полесью и белорусскому краю» (отрывок из монографии)

От Жодина до Борисова лежит необыкновенно песчаная дорога, и потому всякая более или менее скорая езда по ней невозможна: очевидно, неприятно, да и скучно тянуться шагом по глубоким пескам. Зато неприятность эта выкупается прекрасными видами, встречающимися по сторонам живописных окрестностей жодинского яма, и особенно при самом въезде в Борисов с минского тракта. Густые сосновые леса не оставляют вас до известных гливинских крутых возвышений, или гор, которые закрывают Борисов с минского и игуменского въездов и делают его невидимым у самой заставы, находящейся почти у подошвы этих гор. Но лишь только въедете на эти горы, как перед глазами вашими, точно на ладони, открывается весь город, расположенный в виде полуострова на отлогой равнине, опоясанной с трех сторон реками Березиной и тут же впадающей в нее Схой. Вы видите перед собой как бы плавающие в водах этих рек небольшие, прильнувшие друг к другу деревянные здания, между низенькими почерневшими кровлями и белыми трубами которых ясно обозначаются куполы церкви и башни костела. Съезжая по крутизне возвышений, вы невольно обратите внимание на портовую пристань, застроенную красивенькими домиками и амбарами струговщиков, или байдачников, на значительном пространстве правой стороны Березины, наполненной судами с распущенными парусами. На пристани вечное движение, постоянный шум и толкотня — признак оживленной торговли... Множество всякого народа... бесчисленные ряды телег и одноколок для выгрузки товаров, говор, крик и перебранка зевак и покупщиков соли придают при-

стани особенную, типическую физиономию и составляют характеристику ее, образуя из нее маленькое местечко или подгородную колонию. Пристань соединена с городом посредством деревянного разводного моста. В виду пристани гордо поднимают свои хребты остатки валов, или батарей, двенадцатого года, напоминающие собой о славе русских и страшном поражении французов в Борисове в Отечественную войну, доказавшую, что Наполеон, слишком надеявшийся на силу своей армии, до тех пор мог быть счастливым героем, пока не рискнул вступить в борьбу с оружием русских.

Между валами, тюрьмой и Березиной, налево от моста, красуется очень миленький хуторок некогда известной фамилии Энгельфельт.

По другую сторону города виднеются гряды остроконечных холмов и гор с необыкновенно белым песком, на отрогах которых налево раскинуто еврейское кладбище, заросшее густым сосновым лесом, а направо — кладбище христианское, вдоль и вокруг которого стелется обширная полоса лугов и пастбищ, изрезанных двумя разливными желобовинами Березины... И все эти холмы, все эти горы окаймлены густой бахромой вечнозеленого соснового леса, которым так богаты окрестности Борисова и вообще Борисовский уезд.

Борисов считается уездным городом Минской губернии и лежит от Минска в 74 верстах; границы его: поместья князя Радзивилла — Люботовщина, деревня Корибского — Кобылыцина — бывшее имение Борисовской православной церкви и гливинские леса.

Начало Борисова нужно относить к весьма отдаленной древности. По предположению Стрыйковского, Борисов явился во второй половине XII века. Стрыйковский говорит, что в 1172 году полоцкий князь Борис Гинвиллович, желая обозначить границы своих владений, смежных с литовскими, положил на одном рубеже своего княжества, именно близ реки Двины, камень с надписью: «Вспомоги Господи раба своего Бориса, сына Гинвиллова»,—- а на другом, именно близ реки Березины, построил замок и город, который назвал в честь своего имени — Борисовом. А чтоб придать более значения своему предположению, Стрыйковский уверяет, что он сам видел этот пограничный камень с вышеприведенной надписью.

Стрыйковскому на слово поверил Коялович и тоже свидетельствует, что Борисов построен в 1172 году, прибавляя, что в его еще время находился в Двине огромный камень, на котором высечен был пятеричный крест с той же надписью. Еще более Кояловича ошибается составитель литовской хроники, означая временем построения Борисова 1199 год3.

Борисовский камень до сих пор лежит в реке Двине в семи верстах от города Дисны по направлению к Дрисе и действительно с надписью, упомянутой Стрыйковским; только в этой надписи нет слов «Гинвиллова», да и следов его не видно. Очевидно, это прибавление историка-поэта, о котором весьма справедливо замечено одним ученым, что он (Стрыйковский), желая во что бы то ни стало доказать построение Борисова Борисом Гинвилловичем, сочинил Борису отечество — Гинвиллович, в полной надежде, что по смерти ему не придется краснеть перед новейшим историком, с которым он никогда не встретится4. При этом заметим, что и самое имя Гинвилла есть порождение фантазии Стрыйковского. Выпишем подлинные слова историка. Вот они: «Во время нашествия Батыя в Жмуди господствовал Монтивил, потомок какого-то римлянина Палемона. Сын Монтивила Эрдвил построил Гродно, а сын его — Мингайло завоевал Полотск. Сын Мингайлы Гинвилл крестился, и названный в крещении Юрьем, женился на дочери тверского князя Бориса: от них родился Борис. Он строил церкви, монастыри в Полотске, возвратил гражданам древние права их и над рекой Березиной построил Борисов. У Борисова остался сын Рехвольд, или Василий, который был отцом Глеба, умершего бездетным, и Евпраксии, умершей инокиней. Итак, род Гинвиллов вымер. Но у Гинвилла был брат Скирмунт, от которого родилось три сына, в том числе Тройная, впоследствии отец Алгимунта и дед Рингволта: от последнего родился знаменитый Миндовг!» Удивительная несообразность! Монтивил жил во время нашествия Батыя, а праправнук правнука его Миндовг также при Батые жил?.. А тверский князь Борис как попал в родство с Гинвиллом, когда он вовсе не жил в это время?..

После такого неосновательного предположения Стрыйковского о по-строении Борисова на основании надписи на двинском камне можно было бы прибегнуть к гораздо вернейшему предположению

о том же на основании надписи на так называемом Борисовском или Борисоглебском камне, который несравненно ближе лежит от Борисова, чем двинский, и самая надпись заключает в себе более вероятия в отношении историческом. Поверим это самым делом.

Первый из русских ученых упомянул о борисовском камне не как очевидец, впрочем, а на основании народного рассказа, Мальгин в исследовании своем о времени смерти Василия Святославича, внука Мономахова, которого он принял за одно лицо с Рохволдом, упоминаемом в надписи под именем Василия5. Указание Мальгина обратило внимание знаменитого современного любителя отечественной истории и древностей канцлера графа Румянцева6, который, вследствие этого указания, несколько раз обращался к разным ученым исследованиям и даже книгопродавцам для открытия места хранения камня и снимка надписи. Наконец, сам ездил в окрестности города Борисова и просил жителей их поискать этого камня. Вследствие чего ректор оршанского иезуитского коллегиума некто Дезидерий Ришардо в 1818 году сообщил графу следующее описание камня, который он называет памятником: «Памятник этот сделан из серого камня и находится внутри часовни на месте пола (подмосток) в 24 верстах от Орши по дороге в местечко Толочино. Ширина его три аршина и шесть вершков, длина четыре аршина и четыре вершка. Камень этот в большом почтении у соседних жителей, которые называют его борисовским. Он поддерживается четырьмя столбами, и многие старики утверждают, что под ним собирались играть дети и могли проходить взрослые. Но столбов этих не видать: на поверхности земли лежит только самый камень. Очевидно, что он запал в землю. Надпись на нем следующая: «В лето 6679 (то есть 1171 год) месяца мая в 7-й день успе. Господи помози рабу своему Василию в крещении, именем Рохволду сыну Борисову»7. Означенный камень вместе с часовней существует и в настоящее время: он лежит по московской почтовой дороге между местечком Кахановым и городом Оршей (на границе Могилевской губернии, смежной с Минской), в полуверсте от почтовой дороги, близ деревни Лисцинова. Народ и теперь твердит, что камень этот когда-то очень давно был о четырех столбах, или ногах, с какой-то головой, и в таком виде с незапамятных времен стоял на поле, открытый со всех сторон. На-

конец, в 1805 году оршанский ландвойт (голова), по просьбе лисциновских крестьян, считавших камень какой-то святостью, обвел его стеной, а сверху построил капличку, то есть часовню. Впоследствии какой- то мельник вздумал отсечь столбы, или ноги, и голову камня и употребил их на жернова; с тех пор камень опустился в землю, а мельник вместе с мельницей сгорел за свою дерзость. Может быть, это предание и не чуждо вымысла, но во всяком случае вернее донесения Ришардо,— будто столбы запали в землю, потому что в земле нет этих столбов. Равным образом не совсем верно передал Ришардо и самую надпись. Вот слово в слово сохранившаяся до сих пор славянская надпись на этом камне вокруг высеченного на нем креста: «В ле: 6679 мца майя в 7-й днь доспен кръ сии Ги помози: бу свое му Василию вкщени именем Рогволоду сну Борисову», то есть, крест сей сделан (доспен) в 1171 (6679) году, месяца мая 7-го дня: Господи, помоги рабу своему Василию в крещении, именем Рогволду, сыну Бориса. Разница между надписью Ришардо и этой та, что Ришардо вместо: «доспен крест сей» прочел «успе», на основании чего и назвал камень надгробным памятником. Не говорю о том, что этот камень не может быть назван надгробным памятником потому уже, что в надписи ясно сказано: доспен — построен, но и форма надписи такого рода, что она напоминает древнее обыкновение русских печерских угодников и вообще благочестивых людей давать знать потомству подобными надписями о своем существовании или построении ими храма. Так, подобные надписи встречаются до сих пор в пещерах: не дальше, как в 1853 году в ново- открытой пещере инока Феофила, близ Днепра, между Новым Цепным мостом и Киевопечерской лаврой, найдена надпись в нише на образе: «Господи! помози рабу своему Феодисию, во нощех Феофилу на многи лета»8. Слова «на многи лета» очевидно показывают, что надпись вырезана при жизни Феофила. Что же касается до упоминаемого в надписи борисовского камня имени Рохволода, то, вероятно, здесь дело идет о втором сыне Бориса из рода князей полоцких — потомства святого Владимира по Рогнеде, который (Рохволод) в 1144 году женился на дочери Изяслава Мстиславича и управлял Полоцким княжеством до 1151 года. В 1151 году полочане, удалив его от княжеского престола, приняли минского князя Ростислава Глебовича. Рохволод по-

лучил от Святослава,Черниговского пособие, и в 1158 году жители друцкие, удалив своего князя Глеба Ростиславовича, сына Ростислава Полоцкого, приняли его к себе князем; вскоре же потом полочане призвали его опять для управления ими. Сын его назывался Глебом, и о нем упоминается в 1181 году, когда он был союзником Давыда Смоленского против Святослава и носил титул князя Друцкого. Местечко же Друцк на реке Друце, где сохранился до сих пор так называемый Земляной городок (то есть окопы, валы), лежит от камня Рохволодова в 45 верстах. На основании этого можно заключить, что камень лежит во владениях древнего княжества Друцкого и что храм и вырезанный на камне крест, о котором свидетельствует надпись, посвящен был Борису и Глебу именно потому, что отец Рохволода назывался Борисом, а сын — Глебом. Последнее заключение подтверждается и тем, что с самых отдаленных времен в день этих угодников ежегодно отправлялось на камне молеб¬ствие; и что камень этот до сих пор в устах народа известен более под именем Борисоглебского, чем Борисовского.

Но ни на основании надписи на камне Борисовском или Борисоглеб¬ском, ни на основании надписи на камне двинском нельзя определить начала появления Борисова, во-первых, потому что ни в той, ни в другой надписи не говорится о построении города, а только упоминается об именах каких-то Борисов: здесь возможно только предполагать, но и самое предположение в этом случае опровергается генеалогическими и хронологическими исследованиями о княжестве и князьях полоцких; во- вторых, потому что та и другая надписи подлежат сомнению: не подложны ли они? В-третьих, наконец, потому (а это-то особенно важно), что предположение о времени построения Борисова, принятое Стрыйков- ским, Кояловичем и составителем литовской хроники на основании надписи на двинском камне, противоречит летописному сказанию Нестора. По мнению Стрыйковского и Кояловича, Борисов построен в 1172 году, а по мнению составителя литовской хроники, в 1199 году; между тем у Нестора о Борисове упоминается под 1127 годом по случаю войны Мстислава, сына Мономахова, с князьями полоцкими на обратном пути его после войны с ятвягами. Из летописи известно, что Мстислав, сын Мономаха, сделавшись князем всей Руси (1125 год), по

случаю войны с половцами, обратился за помощью к соседним княжествам, и в особенно¬сти, как к более сильному племени, к кривичам, но кривичи отказали ему в помощи. Это оскорбило Мстислава. Окончив удачно войну с половцами (1127 год), Мстислав решился завоевать землю кривичей и тем положить конец могуществу этой отрасли русских славян, не хотевшей подчиниться власти князя всей Руси. Соединившись с союзными князьями, он двинул войско в числе нескольких отрядов в столицу кривичей Изяславль: «В 6635 (1127) лето посла князь Мстислав братью свою на Кривиче четырми пути и повелел им идти к Изяславлю»9, но так как на пути встретил сильное препятствие для входа в Изяславль со стороны сильно укрепленного города Борисова, то послал одного из князей, именно Всеволода Ольговича (брата своего), осадить Борисов и взять его приступом. Отстранив препятствия, Мстислав двинулся дальше и соеди¬нился с новым войском, спешившим к нему из Логойска, после чего овладел Изяславлем10.

Имея в виду такое сказание летописца, из которого видно, что Борисов был укрепленным городом в 1127 году, мы, без сомнения, должны возводить начало его не к 1172 или 1199 годам, но раньше 1127 года. В этом случае скорее можно согласиться с Нарбутом и Татищевым, которые говорят, что Борисов построен в 1102 году». Трудно только допустить то, что Нарбут называет основателем Борисова минского князя Бориса Всеволодовича, или же Татищев — полоцкого князя Бориса Всеславича на обратном пути его после войны с ятвягами: потому что ни о существовании Бориса Всеволодовича и Бориса Всеславича, ни о построении ими Борисова, равно ни о войне последнего с ятвягами нигде не упоминается. Напротив, из летописей известно, что Всеслав Брячисла- вич, полоцкий князь, имел только одного сына Глеба, замечательного по несчастной борьбе своей с Владимиром Мономахом, которая прекра¬тилась бедственной кончиной Глеба, умершего без потомства в Киеве в 1115 году.

На основании летописного сказания, по соображении отношений между русскими князьями X и XI веков, нужно полагать, что Борисов обязан своим существованием Ярославу I , который после раздела Руси (1026) с победителем и братом своим Мстиславом

Тмутораканским, получив во владение земли по правую сторону Днепра, необходимо должен был, на случай новой распри с братом, заботиться об укреплении границ своих; поэтому построение Борисова можно отнесть ко времени между их разделом и смертью Мстислава (1032 год), после которой Ярослав сделался единовластителем всея Руси. Название же Борисова Ярослав дал из уважения к памяти брата своего Бориса-мученика.

Почти два века Борисов был собственностью русских князей. В конце XIII века, вследствие ослабления Руси борьбой уделов, Борисов вместе с прочими княжествами кривичскими перешел во власть литовцев, а потом поляков и с тех пор, как город пограничный, лежащий на рубежах владений России, Литвы и Польши, был свидетелем военных движений этих трех государств, а также временным местом пребывания их государей, королей и князей.

Так, походы литовского князя Витовта в 1395 году в Оршу и Витебск против Свидригайлы, а в 1401 году в Смоленск против Юрья Святославича, потом в 1405 и 1425 годах в Псков не иначе могли быть совершаемы, как чрез Борисов и Борисовский уезд. Следы хотя и заросших, но еще сохранившихся отчасти возле самого Борисова и в его окрестностях дорог, которые некогда Витовт прочищал и насыпал в болотистых местах мелким камнем и щебнем, и которые до сих пор известны в устах народа под именем дорог Витовых, ясно свидетельствуют о действительности этих походов. Первые следы витовтовой дороги можно встретить на границе Игуменского и Борисовского уездов, близ деревни Калужиц, имения К. Ваньковича, где поле и дорога называется общим именем Витовки. На восток от этого поля, в лесах, по долинам, сенокосам и логчинам (бродам) попадаются следы узкой, но хорошо выезженной витовтовой дороги с довольно частыми прерывами на вспаханных полях. С правой стороны реки Березины, на границах деревень Жуковки и Полелюнец, опять заметна дорога, которая прерывается у самой реки Березины в селе Муровом и известна под именем Витовой. По левую сторону Березины следы этой дороги исчезают и являются опять по прямому направлению к границе Копыского уезда (Могилевская губерния), смежного с Борисовским. Об этих дорогах в народе хранится предание, что здесь когда-то проходил какой-то воин-князь по име-

ни Вит'3 с большим войском, которое пролагало новые дороги, теребило леса, запруживало болота камнями, строило на реках мосты и по течению солнца пробиралось вперед.

После смерти Витовта, в 1430 году, Ягелло, возведши на престол Литовского княжества брата своего Свидригайла, удержал за собой подольскую область, несмотря на то что она принадлежала Литве. Свидригайло настаивал, чтоб Ягелло отдал ему эту область, но Ягелло не согласился. Вследствие этого Свидригайло, пригласив однажды Ягелла к себе в Литву на охоту, заключил его в темницу. Но так как совет и дворянство литовское вступились за Ягелла, то Свидригайло должен был выпустить брата, который, в свою очередь, решился отмстить Свидригайле, как неблагодарному брату. Пользуясь расположением литовского народа, Ягелло вооружил против Свидригайла литовцев и предложил им в князья родного брата Витовтова Сигизмунда. Это было поводом к войне между братьями, Свидригайло поспешил в Полоцк и Смоленск и, получив там 40 000 вспомогательного войска, да еще столько же от тверского князя Бориса Александровича под предводительством брата его Ярослава, двинулся к Вильно; но на пути под Ошмянами разбит был наголову Сигизмундом, вышедшим к нему навстречу из Вильно. Несмотря на такое поражение, раздраженный Свидригайло в 1431 году зимой собрал новое войско и опять вторгнулся в Литву и наполнил земли ее страшными опустошениями. Наконец, летом, подкрепленный помощью ливонского гермейстера и великого князя тверского, прошел Вильно, потом Троки, Эйшишки, Крево и очутился под Молодечном с успехом победителя. Но тут-то встретил он сильное сопротивление громадных сил литовского и русского войск под предводительством Петра Монгирдовича, и после страшного поражения должен был отступить в Минск, откуда поспешил в Борисов и, опустошив его, пошел в Витебск.

В 1500 году великий князь литовский Александр, по случаю отпадения от него, вследствие жестокого обращения с православными, русских городов (Чернигова, Стародуба, Гомля, Новогрудка, Северской и Ирильской областей) и присоединения их к Московскому княжеству, стал требовать от тестя своего московского князя Иоанна III возвращения их, но, получив отказ, затеял нападения

на соседние области русского государства. Иоанн послал в Брянск войско под начальством Якова Захарынича, который сжег город, а жителей заставил присягнуть в подданстве своему царю. Эта весть поразила Александра, и он, выслав князя Острожского с большим войском в Смоленск, с тем, чтобы тот соединился с отрядом смоленского воеводы Станислава Кишки, сам поспешил чрез Минск в Борисов и там пробыл немалое время, делая приготовления к дальнейшей войне. Чрез несколько дней Александр тронулся из Борисова с войском и расположился обозом при реке Бобре (Борисовский уезд, близ Борисова) для удобного сношения с действующей армией Острожского. Но тут-то он получил неприятную весть о поражении своей армии близ деревни Лопатиной при реке Ведроше и взятии русскими в плен самого военачальника князя Константина Острожского и потому должен был отступить в Борисов, откуда, после жарких переговоров с московским посланником, обязан был возвратиться в Литву с посрамлением15.

В 1514 году возгорелась война между московским великим князем Василием Иоанновичем и литовским — Сигизмундом I . Сигизмунд собрал все литовские войска, присоединил к ним поляков, созвал даже орду перекопских татар — словом, делал большие приготовления к войне. Между тем во время этих приготовлений Сигизмунда Василий Иоаннович, подкрепленный помощью немецкого императора Максимилиана, успел подойти к Смоленску с тремястами пушек и после шестинедельной осады взял его приступом. Потом из Смоленска послано 80000 войска в Вильно в полной надежде на несомненную победу, так что вслед за войском послал подводы с железными цепями для пленных. Узнав о взятии русскими Смоленска и приближении их к Минску, Сигизмунд со всем войском своим и наемным, польским и татарским, отправился усиленным маршем в Минск, а оттуда в Борисов, где назначил сбор и смотр всем своим войскам, которых оказалось 30 000 конницы и 3000 пехоты. После смотра Сигизмунд хотел было тотчас двинуться к Москве, но, по свидетельству летописца Бельского10, его удержал в Борисове посол папы Леона X Джиовани Пизо, который, якобы, приехал по ходатайству немецкого императора Максимилиана с тем, чтобы отклонить Сигизмунда от войны с московским государем. Выслушав

посла, Сигизмунд просил его передать папе, что он весьма благодарен Леону X за совет, но не может воспользо¬ваться им, потому что московский князь человек надменный, гордый, с которым не иначе должен упрочить спокойствие Литвы, как войной. Затем, отслушав обедню в борисовском костеле, поспешил к Москве. Хроника польская передает выступление Сигизмунда из Борисова следующими словами: «Войска шли с необыкновенной радостью и пели песни, заблаговременно надеясь на победу, потому что над головами их летела стая ворон с веселым карканьем; суеверные воины считали это предзнаменованием несомненной победы». Несмотря однако на такое обольстительное предвещание птиц, на половине дороги паны и военачальники стали советовать Сигизмунду не идти в самую Москву, и он возвратился опять в Борисов, где решился пробыть все время войны с московским государем. Узнав о таком распоряжении Сигизмунда, Василий Иоаннович велел боярам явиться с войсками под Борисовом и расположился обозом над рекой Березиной, откуда после двукратной неудачной стычки стал отступать к Днепру, думая заманить туда Сигизмунда и разгромить его при переправе. Сигизмунд не знал на что решиться; в это время явился к нему изменник московского князя Михаил Глинский и, обнаружив все планы и силы Василия Иоанновича, успел поселить в Сигизмунде самонадеянность и смелость, вследствие которых он решительно выступил из Борисова и пошел к Днепру, одобряемый вдобавок и тем еще, что к нему присоединились — коронный князь Ян-Труба — Сверчковский и освобожденный из плена князь Острожский. Такие обстоятельства изменничества были причиной неудачной войны великого князя московского с Сигизмундом, который окончательно одержал победу над первым при реке Кропивне в четырех милях от Орши. Битва эта, известная в истории под именем Оршанской, стоила больших потерь Василию Иоанновичу. Торжествующий Сигизмунд собрал все свое войско в соседнее местечко Гайну и, отслушав там в костеле молебствие, присутствовал при погребении в этом местечке перевезенных тел знаменитых своих полководцев; в память чего наградйл жителей Гайны привилеем вольности. Затем возвратился в Вильно.

Царствование Стефана Батория, или лучше,— период войн

(1580— 1586), которые он вел с Иоанном Грозным и по поводу которых он должен был проходить из Вильно в земли Московского государства чрез Чашники и Великие Луки19, а потому и чрез Борисов,— не мог не оставить следов прохода его в Борисове и Борисовском уезде: в народе борисовском до сих пор хранятся предания о походах Батория. Вот, например, предание о том, как образовались две деревни близ Борисова, известные ныне под именем: Стан Круль (имение Трацевского) и Мильч (имение графа Тышкевича), по случаю перехода Батория чрез эти места.

Баторий, желая пробраться чрез густые борисовские пущи, велел рубить леса, а болота и овраги заваливать плотинами, бревнами и камнями: эти плотины (гребли) в болотах и колодцы в непроходимых лесах до сих пор указывают старожилы и называют их баторовскими. Однажды войска Батория вышли на большую дорогу и расположились обозом близ хутора какого-то бедного шляхтича, на полях и покосах его; разгулявшиеся, а может быть, и проголодавшиеся воины, несмотря ни на какие мольбы и даже слезы бедного владельца, перерезали всех его коров и баранов, обобрали все амбары и растащили хозяйственные припасы, так что несчастному пану оставалось бросить пустой дом и поступить солдатом под знамена Батория. Взяв жену и маленьких детей, отправился он на дорогу, по которой должен был проходить король, и, завидев Батория, остановил его лошадь и сказал ему: «Стань, крулю». (Остановись король!) Удивленный король спросил, что ему нужно... Шляхтич, окруженный плачущим семейством, рассказал королю про обиду, нанесенную ему солдатами, и просил вознаграждения...

— Чем же мне тебя наградить? — спросил Баторий.

Шляхтич сначала призадумался, а потом смело сказал:

— Король! Земля, на которой ты стоишь, принадлежит тебе; подари ее мне...

— Бери и молчи!— ответил король, проводя рукой по воздуху, как бы обозначая границы нового владения шляхтича.

На этой земле шляхтич построил два хутора: один назвал Королевским Станом или Стан Крулем, а другой Мильчем, из которых впоследствии образовались деревни.

В нескольких сотнях шагов от станькрульского помещичьего

двора, на поле при отроге горы, в небольшой вымощенной камнем долине, стоит крест из твердого серого камня — длиной в аршин и девять вершков, а шириной (в поперечнике) в аршин и восемь вершков: его зовут королевским камнем. Посреди креста высечено изображение рыцаря (воина) с мечом в правой и щитом в левой руке; на двух поперечных оконечностях креста вырезаны два небольшие креста; над головой рыцаря высечена корона, а под ногами буквы: «К. 8. В.»; ниже букв выдолблены два круга, точно будто миски. Народное предание говорит, что Баторий, расположившись здесь обозом, обедал на этом камне; в память чего воины вытесали из него крест и означили буквами «В. 8. В.», которые, вероятно, значат: «король Стефан Баторий»; два круга, без сомнения, заменяли тарелку или миску во время обеда.

Не менее интересны предания борисовского народа о Шкуратах, Батурине и Белой Луже. Вот они. Проходя с войском дальше за хутором вышеозначенного шляхтича, Баторий должен был переправиться чрез реку, называемую ныне Поней, так как на ней не было моста, то король велел наскоро сделать мост из сырых лошадиных шкур, отчего будто получила свое название ферма, или корчма, Шкураты. Потом король переправился чрез Березину, где сделан был первый деревянный мост; в память этой переправы построен хутор и назван Батуриным. В пяти верстах от Батурина король должен был перейти чрез большое, топкое озеро, раскинутое на полуверсте, вследствие чего солдатам велено было запрудить его белым песком и сделать греблю. Несмотря на давность времени, гребля и теперь довольно крепка и среди болотистого чернозема белеет от белизны песков: отсюда, говорят, гребля получила название Белой Лужи.

После Батория чрез борисовские земли проходил в 1604 году Сигизмунд III в Смоленск и потом в Москву. По свидетельству Жолкевско- го, Сигизмунд III, получив в Минске известие от великого старосты Гонсевского, что Смоленск не укреплен и не имеет достаточного количества для защиты, а польские войска должны как можно скорее спешить туда,— на другой же день оставил Минск и отправился в Борисов, а оттуда в Оршу21.

В 1654 году, вследствие присяги Богдана Хмельницкого со всем

Запорожьем в верноподданничестве России, возникла война между королем Яном Казимиром и Алексеем Михайловичем22. Русские войска, предводительствуемые самим государем, разбили наголову коронного гетмана Радзивилла под Шкловом и без боя заняли Ковно, Гродно, Виль¬но, Могилев, Полоцк, Витебск, Минск,и только один Борисов, в то самое время довольно укрепленный, несколько часов защищаем был сидевшими в нем поляками, но все-таки подвергся общей участи победы русских23. Спустя шесть лет, именно в 1660 году, поляки, пользуясь раздорами русских воевод, споривших из-за местничества, ворвались в белорусскую землю, и Стефан Чарнецкий осадил борисовскую крепость, как более важный пункт в стратегическом отношении; впрочем, после двухмесячной осады должен был отступить без успеха и направил военные действия против Могилева24.

В начале XVIII века Борисов был свидетелем известного похода в Россию шведского короля Карла XII, защитника Станислава Лещинского, которого он хотел возвести на польский престол вместо покровительствуемого Петром Великим законного короля польского Августа II. Пройдя Познянское княжество и Мазовию, преданные более Августу II, чем Станиславу Лещинскому, и опустошив все эти земли, Карл XII в 1708 году вторгся наконец во владения русские и 21 января остановился под Гродном в сопровождении Станислава Лещинского. В то время в Гродне лично присутствовал при войсках русских Петр Великий и, выдержав шведов под городом шесть дней, отправился в Вильно, уничтожая вслед за собой все магазинные запасы. Карл вошел в Гродно и, пробыв там несколько дней, нарочно распускал слух, будто двинется в Псков, думая тем обмануть Петра Великого, тогда как постоянной его мыслью было — пробраться в Москву, — он только затруднялся, каким путем пройти туда. В виду были три пути: чрез Новгород и Тверь, или чрез Смоленск, наконец, чрез Оршу и Тулу. Первый был очень затруднителен, потому что нужно было проходить чрез большие болота и густые леса; второй не выгоден, потому что Смоленск был сильно укреплен и мог послужить помехой. Оставалось избрать последний — чрез Оршу и Тулу, конечно, довольно длинный, но зато надежный и выгодный во многих отношениях. Тут он мог проходить чрез хлебородную

Малороссию и без затруднения прокормить войско, между прочим, запасами, приготовленными Петром в магазинах, а между тем лишить русских продовольствия. Притом Карл XII мог рассчитывать на этом пути на увеличение сил своих чрез присоединение к нему изменника России Мазепы с запорожским войском, который, уверив его в это время письменно, что возмутит против Петра всю Малороссию, ожидал его личных приказаний в Горы- Горках (Могилевская губерния). Вследствие этого Карл XII из Гродна пошел к Сморгони, чем ясно обнаружил пред Петром, что он приближается к Березине,— и Петр Великий, поручив часть войска Шереметьеву, с остальным сам двинулся из Вильно в Чашники, откуда мог стеречь берег Двины со стороны Полоцка и берег Березины со стороны Борисова. Простившись в Сморгонях с другом своим Лещинским, Карл быстрым маршем понесся в Минск и без боя взял этот город. Из Минска, по свидетельству французского историка, чрез густые леса пробрался к реке Березине и стал в виду Борисова, как бы для переправы чрез реку. Петр Великий собрал сюда все свои войска и хотел было вытеснить Карла, чтоб не допустить его к переправе. Тогда Карл двинулся с войсками выше против течения реки и в 20 верстах от Борисова (в Студенке) переправился чрез реку, а потом нагрянул неожиданно на русский стан и заставил Петра отступить к Днепру, причем преследовал его до Головчич и там сильно разбил его войско. А по свидетельству русского историка, Карл XII вышел из Минска прежде, нежели Петр Великий собрал свои войска пред Борисовом и 9 июня очутился в Игумене, а 14-го у берегов Березины, по переправе чрез которую употребил все усилия, чтоб оттеснить русских от Днепра. Но русские опередили его, и он одержал победу над ними в Головчичах. Затем с торжеством поспешил во внутреннюю Россию, никак не думая, что там решится несчастная судьба его. По словам Маркевича, Карл из Минска выслал в Борисов генерала Спарра с четырьмя полками, с тем, чтоб обмануть русских, а сам пошел в Игумень и с 16 на 17 июля переплыл реку Березину в местечке Березине же, где всего на все русского войска было 600 человек. Как бы, впрочем, не расходились мнения историков в частностях о местах перехода Карла XII из Минска в глубь России, но все-таки они не противоречат тому несомненному факту, что Карл

XII был в Борисове и окрестностях его, что шведы имели стычки с русскими во владениях Борисовского уезда на пути в Головчичи. Факт этот еще более подтверждается археологическими памятниками: бесчисленными курганами в деревне Ухолоде и огромнейшей высокой плотиной, насыпанной в самых черноземных топких болотах белым песком, за Ухолодой по направлению к Головчичам. Старожилы говорят, что они слышали от своих дедов, очевидцев сражения русских со шведами, что в этих курганах погребены павшие воины во время похода Карла XII. Что же касается до плотины, то ее называют королевской греблей, потому что будто она устроена была для прохода в этих местах шведского короля. Гребля эта до того прочно сделана, что и в настоящее время считается самым лучшим путем для проезжающих по неровным и болотистым проселочным дорогам окрестностей Ухолоды и Головчич. Такие свидетельства старожилов и самые памятники служат лучшим доказательством.

АЎТАРЫ НУМАРА

Васіль Лайкоў
Мастак, дызайнер, музыка, студэнт факультэта візуальнага дызайна, аўтар шматлікіх апавяданняў

Марына Помаз
Кіраўнік літаб'яднання «Актава», паэт, член Саюза пісьменнікаў Беларусі

Вераніка Лайкова
Мастак, літаратар, музыка, студэнтка мастацкага факультэта БДУКіМ

Анастасія Кірашова
Аўтар шматлікіх казак для дзяцей, мастачка, рамеснік, захапляецца гістарычнай рэканструкцыяй

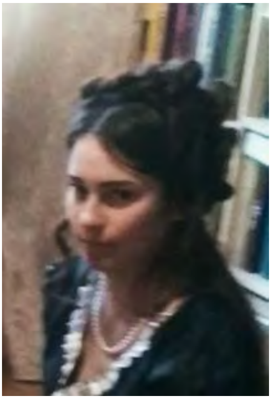

Улада Дарашкевіч
Пісьменніца, студэнтка медыцынскага універсітэта, рэдактар універсітэцкага часопіса

Марыя Грудзько
Вучыцца у 9 класе гімназіі №1 г. Барысава. Добра малюе, піша апавяданні. Захапляецца псіхалогіяй

Арсеній Попель
Вучыцца ў 6 класе школы №16 г. Барысава. Сачыняе апавяданні, займаецца спортам - дзюдо, футболам

Міхаіл Помаз
Паэт, капазітар, выканаўца асабістых песень, бізнес-коуч

Павел Шпілеўскі
(1823-1861)
Беларускі этнограф, фальклярыст, тэатральны крытык, публіцыст, пісьменнік, перакладчык, гісторык, вандроўнік, даследчык Барысаўскага краю